

citizens. The next domestic factors are: institutional providing of the foreign policy realization; the moderation of diplomacy goals the foreign policy is aimed at.

Key words: *foreign policy analysis, foreign policy efficiency, method, theory of international relations, foreign policy decision-making, comparative analysis.*

УДК 329

Кремена В. І.

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри політології ДНУ імені Олеся Гончара,
(Дніпропетровськ, Україна), E-mail: visnukDNU@i.ua

КОНЦЕПЦІЯ КАРТЕЛЬНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ТА ПАРТІЙНА СИСТЕМА УКРАЇНИ

Анотація. *Досліджуються основні характеристики концепції картельної політичної партії. Визначаються основні ознаки картельних політичних партій, державні інститути, що сприяють їх появі.*

Ключові слова: *партійна система, політична партія, картельна політична партія, партія «хапай усіх»*

Серед інших проблем, що досліджуються сучасною партологією важливими залишаються питання ідентифікації реальних суб'єктів партійної системи, що склалась в Україні, передумови їх виникнення, специфічні риси організації та взаємодії з іншими політичним інститутами.

Події, що відбувались в Україні протягом 2013-2014 років, мали значний вплив на політичну систему України в усіх її вимірах. Було поновлено Конституцію України в редакції 2004 р. Відбулось відповідне переформатування усіх вищих владних інститутів держави. Обраний Президент і Верховна Рада отримали легітимачію через позачергові вибори, в яких приймали участь нові партії, було сформовано новий склад Кабінету Міністрів. Розпочався процес реформування конституційних засад організації влади, який стосується різних її гілок та рівнів, від місцевого самоврядування до найвищого рівня.

Партійна система України, звісно, також зазнала суттєвих змін. З останніх можна відзначити повернення імперативного мандату та прийняття закону про державне фінансування парламентських політичних партій. Напередодні позачергових парламентських виборів 2014 року були усунуті від влади і фактично зійшли з політичної арени політичні партії, що до Майдану належали до складу пропрезидентської коаліції (Партія регіонів, КПУ). На їх базі виникли нові партійні проекти, посилилась конкуренція в сегменті виборців Партії регіонів за рахунок появи таких партій як «Наш Край» та «Відродження». Відбулось істотне переформатування також і серед політичних сил, які представляли нову владу. В рамках позачергових виборів до Верховної Ради 26 жовтня 2014 р. брали участь як стали партії, такі як «Батьківщина» та «Свобода», так і новостворені партії, утворені внаслідок відокремлення від вже існуючих або злиття з ними («Народний фронт», «Блок Петра Порошенка»), або утворені на базі громадських рухів, що виникли і набули популярності безпосередньо під час Майдану («Правий сектор»).

Різкі зміни в партійно-політичному спектрі стали відображенням не тільки зростання популярності нових лідерів, таких як П. Порошенко, В. Кличко, С. Семенченко, С. Соболєв, Д. Ярош та падіння популярності осіб, що асоціювались з режимом Януковича, але й змін електоральних уподобань громадян, зростання кількості прихильників європейського курсу розвитку України, зменшення кількості прихильників розвитку зв'язків з Росією. Частина раніше активних виборців не знайшли серед нових партій відповідників їх усталеним партійним

симпатіям, натомість зросла активність молодшого покоління виборців. Залишаються вільними деякі «політичні ніші», на які можуть претендувати нові партійні структури. Зокрема, вакантною залишається ніша «лівого проекту».

Це свідчить, що партійна система України перебуває в процесі трансформації, і цей процес, очевидно, триватиме й надалі, що перетворює аналіз партійної системи на актуальне з теоретичної та практичної точки зору завдання. Українські дослідники партійної системи, зокрема С. Гелей, О. Голобуцький, А. Колодій, М. Пашков, О. Романюк, В. Рубан, О. Толпиго, Ю. Шведа, В. Яблонський, використовують різні методологічні засади для її дослідження, використовують різні варіанти ідеологічних чи програмних дихотомій: «ліві» – «центристи» – «праві», проєвропейські – проросійські тощо. В працях В. Базіва, В. Баштанника, А. Білоуса, О. Гараня, Л. Гонюкова, В. Соловиха, С. Телешуна, О. Яроша, ґрунтовно описуються ключові параметри партійної системи України. Проте тільки в якості окремих посилань на роботи Р. Каца та П. Меїра, зокрема, в статтях В. Лебедюка та А. Тирон, можна зустріти згадку про партії картельного типу. Окремою працею присвяченою цій темі є стаття О. Рибій «Партійна картелізація: новий рівень взаємовідносин партій, держави та суспільства». Подібна увага до згаданого феномену є недостатньою, оскільки, як показують наукові дискусії останніх десятиліть, концепт картельних партій має великий методологічний і евристичний потенціал. Тому метою даної статті є визначення сутності концепції картельної політичної партії та можливостей її застосування для досліджень української партійної системи.

Основна частина. На основі аналізу трансформації партійних систем Західної Європи був описаний новий тип її суб'єктів, що отримав назву «картельна партія». Появу концепції картельних партій можна простежувати в дослідженнях тенденцій етагізації партійного будівництва авторства О. Кірхаймера та А. Лейпхарта. Подальше обґрунтування і розвиток концепції картельних політичних партій відбувалося в роботах Р. Каца, П. Меїр, Р. Пелліца, К. Детербєка, Д. Хопкіна, М. Блейз та ін.

В Україні поширеними є скептичні оцінки щодо ролі та напрямків трансформації партійної системи, проте подібний песимізм можна зустріти і в роботах західних політологів. Саме на базі досліджень змін, що відбувалися в партійних системах демократичних країн політологи визначили такий тип політичних партій як «catch-all party» («партії, що хапають усіх»), які можна визначити в якості попередників картельних партій.

Поява як «catch-all party», так і картельних політичних партій зумовлена змінами не стільки в ідеології чи програмних засадах, скільки у внутрішній організації партій та особливостях їх відносин з власними виборцями.

О. Кірхаймер вважає, що поява «catch-all party» сталася в 60-ті роки ХХ століття, коли масові партії під тиском обставин почали змінюватись у напрямку зниження ролі ідеології та членства в партії, орієнтації на максимально широке коло різних груп інтересів, зростання ролі партійних лідерів. Характеризуючи подібні партії, він відштовхувався від ринкової моделі демократії Е. Даунса і описаних цим дослідником «мультивекторних» об'єднань, які пропонують виборцям різноманітне політичне меню, «формулюючи політику, щоб виграти вибори, а не виграти вибори, щоб формулювати політику» [1, с. 28]. Критикуючи О. Кірхаймера Р. Кац та П. Меїр пишуть, «Виникнення партій, які О. Кірхаймер назвав партіями «хапай всіх», кинуло виклик ідеї соціального представництва. Поперше, розмивання традиційних соціальних кордонів в кінці 50-х - початку 60-х років призвело до ослаблення яскраво виражених колективних ідентичностей, що ускладнило виявлення секторів електорату і встановлення загальних довгострокових інтересів. По-друге, економічне зростання і зростаюча значущість політики держави загального добробуту привели до розширення партійних програм – те-

пер вони адресувалися не лише прихильникам, а й усьому суспільству. По-третє, розвиток засобів масової інформації дозволив партійним лідерам залучати ширші верстви виборців, які навчалися поводитися як покупці, а не як активні учасники» [2, с. 7]. В Україні існували подібні за природою, проте відмінні за причинами появи підстави для появи «catch-all party».

Яскраво виражені колективні ідентичності в українському суспільстві просто не існували, за виключенням територіальних, тому партії і не намагались виявляти сектори електорату і встановлювати загальних довгострокових інтересів. Партійні програми не тільки розширювались, але й перетворювались на дедалі більш абстрактні та беззмістовні, в силу того, що вони були просто формальною вимогою для участі в виборах і не сприймалися виборцями як фактор здійснення вибору. Українські політичні партії відразу орієнтувались на телебачення та пресу, які перебували в державній власності, або у розпорядженні олігархів.

Визначення «catch-all party» наводиться К. Дітріхом і включає в себе п'ять складових: 1) ідеологічна гнучкість партії; 2) партійні лідери працюють на ефективність всієї системи, а не ідентифікують себе зі специфічними цілями організації; 3) знижено роль індивідуального члена партії; 4) перенесення акценту з класової чи релігійної основи партії на виборців у цілому; 5) забезпечено доступ до різноманітних груп інтересів з фінансових та виборчих причин [3, с. 258-259].

Згодом і «catch-all party» почали трансформуватись зіткнувшись з такими обставинами, як розширення «політичного ринку» та професіоналізація політики, падіння чисельності і старіння членської бази, зростання абсентеїзму, поява «антипартійно» налаштованих протестних угруповань, зростання залежності партій від ефективної взаємодії з органами державної влади. Перетворюючись на більш професійні та залежні від держави та її субсидій, «catch-all party» поступово перетворювались на інший тип політичних партій, що отримав назву картельні політичні партії.

Авторами даної концепції стали вище згадувані Р. Кац та П. Меір, які розглядають розвиток партій як діалектичний процес, в якому кожен новий тип партій – масові партії, «catch-all party», картельні партії, породжує реакцію, яка веде до виникнення нового типу і нової ланки реакції [2, с. 6]. Розглядаючи розвиток партій з точки зору динаміки їх взаємин з державою та громадянським суспільством Р. Кац та П. Меір описують його як рух у напрямку від громадянського суспільства до держави, що завершується таким ступенем їх інтеграції, що партії стають частиною державного апарату. «Партії все менше діють як агенти громадянського суспільства, які проникають в державу, а все більше як посередники між громадянським суспільством і державою ... партії агрегують і представляють вимоги громадянського суспільства до державної бюрократії, але з іншого – вони діють як агенти цієї бюрократії, захищаючи державну політику перед населенням» [3] Саме такий тип партій і має назву картельні, що характеризуються глибоким проникненням партій в державу.

Згідно Р. Кацу і П. Меіру, подібні зрушення свідчать про початок принципово нового етапу розвитку партій, при якому вони перетворюються на «напівдержавні агентства» [2, с. 16]. Сприяє цьому процесу зростання державного фінансування партій, доступ до електронних ЗМІ (як засобу політичної комунікації) та зниження партійної ідентифікації. Етатизація партій викликана зменшенням їх соціального впливу, що вимушує партії компенсувати скорочення громадської підтримки все більшою орієнтацією на державні пільги і дотації. Звідси – зростання ролі останніх як джерела фінансових і матеріальних ресурсів, що дозволяють партіям здійснювати свою діяльність. Картельні політичні партії здійснили переорієнтацію щодо основних джерел своїх ресурсів таким чином, що ресурси, які надає держава – фінансування, доступ до ЗМІ тощо, стало гарантувати їх життєздатність. У свою чергу держава підтримує політичні партії – учасниці картелю і перешкоджає

отриманню влади новими, альтернативними партіями [2, с. 17]

Належність до «правлячого картелю» відкриває партіям доступ до засобів масової інформації, контрольованих державою. В умовах різкого зростання значущості електронних ЗМІ як засобів політичної комунікації той факт, що вони регулюються державою, забезпечує партії, включені в державні структури дуже потужним ресурсом. Побічним наслідком зазначених процесів стає все більш явне домінування в партіях очільників урядових і парламентських постів при скороченні впливу їх членської бази [4].

Ще один дослідник політичних партій загалом і картельних політичних партій зокрема, К. Детербек, вважав, що модель картельної партії склалася через те, що західноєвропейські партії втрачали здатність і бажання виконувати представницькі функції, більше залучаючись до процесу реалізації урядових завдань [5, с. 174]. Подібні претензії можна пред'являти й українським політичним партіям, які, фактично втратили статус інститутів представництва суспільних інтересів. На думку Детербека професійні партійні лідери картельних партій більш зайняті тактикою боротьби на парламентській арені, ніж інтерпретацією ідеологій або обговоренням політики на партійних конгресах [5, с. 174].

Р. Кац та П. Меір виділили наступні ознаки картельних політичних партій:

- Зрощення з державою через доступ до публічних посад, значно збільшене державне фінансування і проникнення в державні ЗМІ;
- Ослаблення міжпартійної конкуренції: партії, що входять до владного «картелю», вступають в «договірні» відносини з приводу розподілу державних привілеїв, перешкоджаючи зростанню впливу нетрадиційних політичних акторів;
- Посилення впливу осіб, які займають державні посади;
- Підвищення рівня персоналізації і професіоналізації політичної діяльності.

До політичного картелю можуть входити, за висновком Р. Каца і П. Меіра, «майже всі значимі партії», оскільки «всі вони мають доступ до посад ... особливо якщо мова йде про регіональний та інші субнаціональні рівні управління» [3, с. 16]. Навіть будучи в опозиції, ці партії можуть розпоряджатися державними коштами. Така ситуація, вважають Р. Кац і П. Меір, свідчить про те, що значимі партії пов'язані між собою якоюсь негласною угодою. Наявність міжпартійної змови, поряд з глибоким взаємопроникненням партій і держави, розцінюється ними як найважливіша конститууюча ознака партійного картелю [3, с. 17].

Р. Кац і П. Меір разом з тим прогнозують, що найбільш виражені форми «картелізації» прийме там, де традиції міжпартійного співробітництва будуть поєднані з розгалуженою системою підтримки партій з боку держави і партійними привілеями в сфері патронажних призначень. Перш за все це такі країни як Австрія, Німеччина, Данія, Норвегія, Фінляндія та Швеція [3, с. 17].

Аналізуючи емпіричну достовірність концепції картельних партій на прикладі Данії, Німеччини, Швейцарії та Великобританії, К. Детербек розглядає організаційний вимір цього поняття, який стосується рівноваги сил в рамках партій. На його думку картельні партії характеризують тісні структурні зв'язки. Партійні функціонери – державні службовці – домінують над партійними органами і внутрішніми процедурами прийняття рішень; вплив партійних активістів є незначним, а виборчі кампанії організуються професійними експертами. Ще одна організаційна особливість картельних партій полягає в наявності вертикальної партійної ієрархії [5, с. 174]. Як ми бачимо, організаційний вимір, описаний в моделі картельних політичних партій відповідає практикам укоріненню в повсякденній діяльності українських політичних партій.

Дослідник картельних партійних систем на пострадянському просторі А. Сік говорить, що їх дослідження повинні бути зосереджені не тільки на визначенні їх наявності/відсутності, але й вивчення державних інституційних заходів, що сприяють їх появі та «картелістичних інститутів», до яких можна віднести системи

фінансування партій, спеціальні норми, що містяться в партійному законодавстві (наприклад щодо виборчого бар'єру), умови проведення виборчих кампаній (наприклад сприятливі для парламентських партій умови формування виборчих комісій) тощо, які змушують партії перетворюватись на «індивідуальні картелі» [6].

Висновки. Концепція картельних політичних партій має право на існування в дослідженнях української партійної системи. Від неї не слід очікувати повного опису чи виключного пояснення усього, що відбувається в її рамках. Партійна система в реальному житті не обов'язково повинна відповідати усім ознакам картельної для того щоб допускати використання даної концепції. Різні типи партій можуть продовжувати співіснувати – масові з елітними, з партіями «хапай усіх» і навіть картельними. Вказані типи партій є відомими полярними моделями, що є зручними у використанні і зберігають значний евристичний потенціал. Реально існуючі партії можуть до цих ідеальних типів тільки в більшій чи меншій мірі наближатись.

Застосування концепції картельних політичних партій до українських реалій дає змогу відстежувати рівень злиття партій з державою, що спостерігалось зокрема, у випадку «Партії Регіонів» у період президентства Віктора Януковича, та відстежувати передумови утворення картелю, до яких ми відносимо: державне фінансування політичних партій, умови проведення виборчих кампаній (в Україні вже існують преференції парламентських партій при формуванні виборчих комісій), традиції компромісу та практику переходів політиків з однієї політичної сили в іншу, що набуло в Україні масового поширення.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Downs A. *An Economic Theory of Democracy* / A. Downs. – N.Y.: Harper and Row, 1957. – 310 p.
2. Katz R. *Changing Models of Party Organization and Party Democracy : The Emergence of the Cartel Party* / Richard S. Katz, Peter Mair // *Party Politics*. – 1995. – Vol. 1, № 1. – P. 5–28.
3. Dittrich K. *Testing the catch-all thesis: some difficulties and possibilities* / Karl Dittrich // *West European Party Systems: continuity and change* / Ed. Hans Paalder and Peter Mair. – SAGE, 1983. – P. 257-266.
4. Katz R. *The Ascendancy of the Party in Public Office: Party Organizational Change in Twentieth-Century Democracies* / R. Katz, P. Mair / Gunther R., Montero J.R., Linz J. (eds.) *Political Parties: Old Concepts and New Challenges*. – Oxford, 2002. – P. 113-136.
5. Detterbeck K. *Cartel parties in Western Europe?* / K. Detterbeck // *Party Politics*.- L., 2005.- V. 11, № 2.- P. 173-191.
6. Sikk A. *A Cartel Party System in a Post-Communist Country? The Case of Estonia : paper prepared for the ECPR General Conference (Marburg, 18–21 Sept. 2003)* [Електронний ресурс] / Allan Sikk. – 2003. – 25 p. – Режим доступу : www.essex.ac.uk/ecpr/events/generalconference/marburg/papers/16/3/Sikk.pdf. (Дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана.

REFERENCES:

1. Downs A. *An Economic Theory of Democracy*. – N.Y.: Harper and Row, 1957. – 310 p.
2. Katz R., Mair P. *Changing Models of Party Organization and Party Democracy : The Emergence of the Cartel Party* // *Party Politics*. – 1995. – Vol. 1, № 1. – P. 5–28.
3. Dittrich K. *Testing the catch-all thesis: some difficulties and possibilities* // *West European Party Systems: continuity and change* / Ed. Hans Paalder and Peter Mair. – SAGE, 1983. – P. 257-266.
4. Katz R., Mair P. *The Ascendancy of the Party in Public Office: Party Organizational Change in Twentieth-Century Democracies* / Gunther R., Montero J.R., Linz J. (eds.) *Political Parties: Old Concepts and New Challenges*. – Oxford, 2002. – P. 113-136.
5. Detterbeck K. *Cartel parties in Western Europe?* // *Party Politics*.- L., 2005.- V. 11, № 2.- P. 173-191.
6. Sikk A. *A Cartel Party System in a Post-Communist Country? The Case of Estonia : paper prepared for the ECPR General Conference (Marburg, 18–21 Sept. 2003)* [Electronic resource]. – 2003. – 25 p. – Access mode: www.essex.ac.uk/ecpr/events/generalconference/marburg/

Кремена В. И., кандидат исторических наук, доцент кафедры политологии ДНУ имени Олеса Гончара (Днепропетровск, Украина), E-mail: visnukDNU@i.ua

Концепция картельных политических партий и партийная система Украины

Аннотация. Исследуются основные характеристики концепции картельного политической партии. Определяются основные признаки картельных политических партий, государственные институты, способствующие их появлению.

Ключевые слова: партийная система, политическая партия, картельный политическая партия, партия «хватая всех».

Kremena V., PhD in historical sciences, associate professor of the Department of politology Oles Honchar Dnipropetrovsk National University (Dnepropetrovsk, Ukraine), E-mail: visnukDNU@i.ua

The concept of the cartel of political parties and party system of Ukraine

Abstract. The basic characteristics of the cartel political party concept are examined. The basic features of the cartel of political parties, state institutions that contribute to their occurrence are determined. The concept of the cartel political party has the right to exist in the research of Ukrainian party system. One does not expect a complete description from it or exclusive explanation of everything that happens within it. The party system in real life does not have to meet all the signs of the cartel in order to allow the use of this concept. Different types of parties can continue to coexist - the mass of the elite, with the «catch-all» parties and even cartel. These types of parties are known as polar models that are convenient to use and store significant heuristic potential. Really existing parties can only converge more or less to these ideal types. Applying the concept of cartel political parties to Ukrainian realities enables you to track the merging parties and the state, that was observed particularly in the case of «Party of Regions» during the presidency of Viktor Yanukovich, and track background of the cartel emerging, to which we refer: public financing of political parties, conditions of election campaigns (in Ukraine there are preferences for parliamentary parties in the formation of election commissions), the tradition of compromise and practice of politicians` transitions from one political party to another that has got a mass distribution in Ukraine.

Key words: party system, political party, cartel political party, «catch-all» party.